

AGRESSIVLIKNI YUZAGA KELISHI VA UNI BARTARAF ETISHNING PSIXOLOGIK MASALALARI

Rajabova Laziza Shomurotovna

Buxoro viloyati Vobkent tumani.

40-umumiy o'rta ta'lim maktabi psixologi

Annotatsiya: Ushbu maqolamizda shaxsda agressiv xulqning shakllanishida oila muhitining o'rni kattadir. Ota-onaning farzandi xatosiga nisbatan reaksiyasi, ota-onalar o'rtasidagi munosabatlar xarakteri, oiladagi garmoniya yoki disgarmoniya darajasi, qondosh aka-uka va opa-singillar o'rtasidagi munosabatlar xarakteri oilada va undan tashqarida bola agressiv xulq-atvorini belgilab beruvchi hamda uning balog'at yillarida atrofdagilar bilan quradigan munosabatlariga ta'sir ko'rsatuvchi omillardan biri hisoblanadi.

Kalit so'zlar: Agressiya, psixoanalitik yondashuv, etologik yondashuv, sotsiologik yondashuv, Frustratsiya nazariyasi, ijtimoiy o'rganish nazariyasi,

KIRISH: Shaxslararo munosabatlarda namoyon bo'luvchi xulq-atvor tiplaridan biri, bu-agressiyadir. Inson agressiyasini o'rganish serqirra mavzu bo'lib, u ushbu fenomenning asl mohiyatini ochib berishga urinayotgan olimlarning diqqatini o'ziga tortib keladi.

Oddiy kundalik hayotda agressiya-zo'ravonlik yoki raqibni yengish uchun vosita sifatida qo'llaniladi. Agressiya-kishilar o'rtasidagi turli kelishmovchilik oqibatida kelib chiqadigan har qanday xulq-atvor modellaridan biri bo'lib, u shunday atamaki, unga oid mulohazalar nafaqat psixologlarni, balki sotsiolog, huquqshunos, pedagog, faylasuf, qisqasi, ijtimoiy soha xodimlarining barchasini birdek qiziqtiradi.

Agressiya tushunchasining o'ziga izoh berish qator qiyinchiliklarni tug'diradi, chunki, bu termin ko'plab xatti-harakat shakllarini o'zida qamrab olgan. Odamlar biron-bir kimsani agressiv shaxs sifatida tavsiflaganlarida, uni boshqalarni haqorat qiluvchi, badfe'l, barcha narsani o'zi istaganidek qilishni istaydigan, o'z g'oyalarini qat'iy himoya qiladigan, yechimi yo'q muammolar girdobiga o'zini giriftor qiladigan inson, deb ta'riflashlari mumkin.

Agressiyaga aloqador eng birinchi va balki eng mashhur nazariy tushunchaga asosan bunday fe'i-atvor o'z tabiatiga ko'ra ko'p jihatdan instinktivdir. Bu yondashuv juda keng tarqalgan bo'lib, unga ko'ra insonda genetik va konstitutsional jihatdan shunday harakatlar «programmashtirilgan»ligi tufayli uning xulq-atvori-da agressiya sodir boiadi.

Agressiv xulq-atvorni har tomonlama tushuntirib beruvchi nazariyalar mavjud bo'lib, ularning har biri agressiya va uni keltirib chiqaruvchi omillarni batafsil tushuntirib beradi. Ularni umumlashtirgan holda quyidagicha tasniflash mumkin:

- Psixoanalitik yondashuv.
- Etologik yondashuv.
- Sotsiologik yondashuv.
- Frustratsiya nazariyasi.
- Ijtimoiy o'rganish nazariyasi.

Agressiyaga aloqador eng birinchi va eng mashhur nazariy tushunchaga asosan bunday xulq-atvor o'z tabiatiga ko'ra ko'p jihatdan instinktivdir. Bu yondashuv keng tarqalgan bo'lib, unga ko'ra inson genetik va konstitutsional ravishda shunday harakatlarni bajarishga «programnialashtirilgan»ligi tufayli agressiya sodir bo'ladi.

Agressiyani tushuntirishda psixoanalitik yondashuv tarafdorlarining fikriga ko'ra agressiya — bu instinktiv fe'l-atvor turlaridan biridir. Bu nazariyaning yaratuvchisi bo'lgan Z. Freyd o'zining dastlabki ishlarida shuni ta'kidlaganki, insoniy fe'l-atvorlarning barchasi bevosita yoki bilvosita erodan, ya'ni hayot instinktidan yaraladi. Erosning quvvati (libidosi) hayotni mustahkamlashga, saqlab qolishga va ko'paytirishga yo'naltiriladi. Ushbu ma'noda agressiya mana shu libidoz impulsning buzilishi va blokirovka qilinishiga nisbatan reaksiya sifatida qabul qilinadi. Birinchi jahon urushi zo'raonliklari tajribasini boshdan kechirgan Freyd, agressiyaning kelib chiqishi va mohiyati haqida fikr yuritarkan, u ikkinchi asosiy instinkt — tanatos — o'linga ishtiyoqning mavjudligini taxmin qildi. Bu instinktning quvvati buzg'unchilikka va hayotni to'xtatishga yo'nallirilgandir. Shunday qilib, tanatos agressiyani tashqariga chiqarishga va boshqalarga yo'naltirilishiga bevosita sabab bo'ladi.

Agressiyaning ijtimoiy o'rganish nazariyasi. Boshqalaridan farqli odaroq bu nazariya zaruriy mustahkamlash bilan bogliq ijtimoiylashuv jarayonida uqib olingan xulq-atvorni bildiradi. Ya'ni namunaga asoslangan inson xulq-atvori o'rganiladi. Bu nazariya Bandura tomonidan taklif etilib, o'qib olish, provokatsiya qilish (qayrash) va boshqarishni tushuntirib beradi.

Uning fikricha, agressiv xulq-atvorni tahlil qilish uchun quyidagi vaziyatlarni e'tiborga olish talab qilinadi:

1. Bunday xatti-harakatni o'qish usullari.
2. Ularni yuzaga chiqarish uchun provokatsiya qiluvchi (qayrovchi) omillar.
3. Ularning mustahkamlanib qolish shart-sharoitlari.

Shu sababdan bunda katta e'tibor o'qitishga, ijtimoiylashuvning birlamchi vositalari boigan ota-onalarning bolalarni agresiv xulq-atvorini o'zgartirish uchun ta'siriga qaratiladi. Xususan, shu narsa isbotlanganki, ota-onaning xulq-atvori

agressiya modeli bo'lib xizmat qilishi mumkin, ya'ni odatda agressiv ota-onalardan agressiv farzandlar dunyoga kelishi mumkin. Bir necha tadqiqotlar «ota-ona-bola» juftligidagi negativ munosabatlar va bolaning agressiv reaksiyalari o'rtasidagi bog'liqlikni ko'rsatgan. Agar bola (qaysi yosh guruhiga taalluqliligidan qat'i nazar) ota, ona yoki ularning ikkisi bilan ham yomon munosabatda bo'lsa, ota-ona uni nima uchun layoqatsiz deb hisoblashi- ni tushunmasa, ota-onaning qo'llab-quvvatlashini his qilmasa, bunday holda uning jinoyat yodiga kirib ketishi ehtimoli yuqori bo'ladi; o'zini boshqa bolalarga qarshi qo'yadi; tengdoshlari uni agressiv bola deb hisoblaydi; u o'zini ota-onasiga nisbatan agressiv tutadi. D. Shtaynmetsning fikriga ko'ra, siyosiy doirada buyurtma asosida qotillik sodir etadiganlar yoki o'z joniga qasd qiluvchilar- ning aksariyati farzand taqdiri bilan qiziqmaydigan yoki ajrashib ketib, bolaning taqdiriga befarq qaragan oilalardan chiqqanligi tasdiqlangan. Onalari bolaligida e'tiborsiz qoldirgan va o'z ota- onasidan zarur mehrni olmagan qizlar o'zlari ona bo'lganlarida bolalarini jazolab tarbiyalash (masaian, urishish, baqirish, urish, kaltaklash)ga va o'z agressiyasini aksariyat hollarda ularga so- chishga moyil bo'lar ekan.

Agressiyaning frustratsiya nazariyasi. Djon Dollard tomonidan taklif etilgan bu nazariya yuqorida keltirilgan yondashuvlarga qarama-qarshi qo'yiladi. Unda agressivlik evolutsion emas, balki situativ jarayon sifatida qaraladi. Frustratsiya aggressiyaning paydo bo'lishi uchun motivatsiya hosil qiladi.

D. Dollard va M. Millerning fikriga ko'ra, frustratsiyani keltirib chiqaruvchi sababga ko'ra aggressiyani namoyon qilish jamiyat yoki jamoatchilik tomonidan jazolanishi mumkin. Bunday jazodan qo'rqish esa agressiya boshqa nishonga, obyektga yoki shaxsning o'zo'ziga qaratilishi (suitsid sodir qilishi)ga sabab bo'lishi mumkin (Dollard, 1939; Miller, 1941)

XULOSA

Bugungi kunda agressiv xarakterli bolalar soni ortib borayotganligi psixologiyadagi dolzarb muammolar qatoridan joy egallashiga sabab bo'ldi. Bolalarda agressiv xatti-harakatlarning vujudga kelishi murakkab va ko'pqirrali jarayon bolib, unga ko'pgina omillar o'z ta'sirini o'tkazadi. Agressiv xatti-harakatlar -oila, tengdoshlar guruhi, oilaviy axborot vositasi ta'sirida shakllanishi aniqlangan.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. I.A. Karimov. Yuksak ma'naviyat — yengilmas kuch. — T.: «Ma'naviyat», 2008.
2. Гидденс Э. Социология. — 2002.
3. Маерс Д. Социальная психология. — М.: Аллель, 2000
4. Маерс Д. Изучаем социальную психологию. — М.: 2009.
5. V. Karimova. Ijtimoiy psixologiya va amaliyot. — T.: 2009.
6. V. Karimova, O.Xayitov. Shaxsning ijtimoiylashuv masalasi. - T.: 2007.
7. <https://studfile.net/preview/5357107/page:10/>